

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานเครือข่ายชุมชนป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ผู้วิจัยได้ทบทวนและศึกษาแนวคิด/ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ ในพื้นที่เป้าหมายที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นแนวทางในการทำงานวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน
2. แนวคิดเครือข่ายชุมชนกับการพัฒนา

2.1 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นมิติหนึ่ง que แสดงถึงศักยภาพของประชาชน และการพึ่งตนเองของชุมชนในส่วนของแนวคิดชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชนในปรากฏการณ์ของกระแสการเปลี่ยนไปของโลกในศตวรรษที่ 21 และสังคมไทยและการปกครองของรัฐได้เปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ และท้องถิ่น ได้แสดงบทบาทมากขึ้นภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่มีเป้าหมายในการกระจายอำนาจการปกครองแบบรวมศูนย์สู่การปกครองแบบกำหนดทิศทาง การพัฒนาด้วยตนเอง พร้อมทั้งเป็นแนวการจัดการและแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนของประชาชนในท้องถิ่น ตามเจตนารมณ์ของคนในท้องถิ่น และได้ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรเพื่อคุณภาพชีวิตของตนเอง ตาม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

Erwin William (อ้างในสมบัติ ศรีเรือง, 2543:138) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่าเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงกับประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนแก้ไข ร่วมกับการใช้วิชาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

Lisk Franklyn (อ้างในอาภาพันธุ์ พันธุ์, 2543: 16) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความสัมพันธ์กับแนวคิดของการเชื่อใจ และการยอมรับตนเอง เพื่อที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถสังเกตได้

จากระดับความพึงพอใจ ระดับความไว้วางใจและต้องครอบคลุมทัศนคติ ความคาดหวังและกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติร่วมกันและในทฤษฎีของ Andrew Turton (1987: 10) การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึงการรวมความสนใจของแต่ละคน ซึ่งมีความเกี่ยวพันกันทางด้านความรู้สึกในกิจกรรมต่างๆ ในลักษณะของความร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมกำลัง จนกระทั่งเกิดการรวมกันเป็นกลุ่มขึ้น

นอกจากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นแล้ว ภูมิธรรม เวชยชัย (2527: 34) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงว่าหมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตน จัดการและควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกสังคมและได้พัฒนา การรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจ กำหนดชะตาชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง และได้นำเสนอแนวทางปฏิบัติเพื่อจะให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา

ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ประชาชน เป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่างไม่ใช่เป็นการกำหนดมาจากภายนอกแล้วให้ประชาชนเข้าร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่งทุกอย่างต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดขึ้นมา

บทเรียนจากกรณีกกระบัตร์ (อคิน รพีพัฒน์. 2531) ได้แบ่งระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถแบ่งได้เป็น 5 ระดับด้วยกันคือ

1. ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดค้นปัญหา พิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
2. ประชาชนมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
3. ประชาชนมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการแก้ปัญหา
4. ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
5. ประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรม

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีการให้ความหมายและรายละเอียดที่ต่างกัน แต่โดยแก่นแท้ของเนื้อหาของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นไม่ต่างกัน คือ

1. ประชาชนคือผู้ตัดสินใจหรือเป็นผู้กำหนดการพัฒนาอย่างเป็นของตนเอง
2. การพัฒนานั้นมุ่งในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนเพื่อการพึ่งพาและพัฒนาตนเอง

3. กระบวนการพัฒนานั้นเป็นการพัฒนาที่เริ่มจากประชาชน โดยต้องกระจายอำนาจให้แก่ชุมชน

บัณฑิตร อ่อนคำ (2533) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการระดมประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจในการกำหนดปัญหา ลำดับความสำคัญของปัญหา ถ้าประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ แล้ว ประชาชนย่อมยินดีให้ความร่วมมือหรือมีพันธกรณี (Commitment) ในเรื่องนั้นๆ

นอกจากนี้ บัณฑิตร อ่อนคำ (อ้างในวันเพ็ญ วอกลาง, 2534: 35) ได้สรุปประโยชน์ของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการให้ความสำคัญแก่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านคุณภาพ

- 2) การมีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้ได้รับรู้ข้อเท็จจริงและความคิดเห็นจากประชาชนในระดับท้องถิ่น โดยตรงซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์และจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนา

การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริง จะต้องไม่หมายความว่าแค่การดึงประชาชนเข้ามาร่วมโครงการที่รัฐ เป็นผู้กำหนด“รูปแบบเป้าหมาย” และกำหนดให้มีการร่วมงานดังที่ผ่านมา แต่จะต้องมีส่วนร่วมอย่างมีสำนึกรับผิดชอบและมีบทบาทอย่างเต็มที่ตั้งแต่คิดค้นปัญหา วางแผน ปฏิบัติงาน ดูแลกำกับ ตลอดจนประเมินผลติดตามงาน การมีส่วนร่วมที่แท้จริงจะต้องหมายถึงการมอบอำนาจอธิปไตยขั้นพื้นฐานคืนสู่ประชาชน การพยายามจัดตั้งและพัฒนาองค์กรประชาชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานของการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ (ลือชัย ศรีเงินยาง และผาสุข เอกวานิช, 2526)

Uphoff and Cohen (1991) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นกลุ่มคนที่มีความสำคัญสูงสุด คือ มวลชนพื้นฐาน ได้แก่ ชาวบ้านนั่นเอง และกล่าวถึงลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ดังนี้

1. พื้นฐานของการเข้าร่วม ลักษณะที่เข้ามามีส่วนร่วมมาจากแรงจูงใจภายใน ซึ่งเป็นแรงหนุนหรือชี้ช่วยให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ส่วนการมีส่วนร่วมมาจากแรงจูงใจภายใน ซึ่งเป็นแรงหนุนหรือชี้ช่วยให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ส่วนการมีส่วนร่วมที่มาจาก ปัจจัยภายนอกโดยอำนาจหรือบารมีหรือแรงบีบบังคับจากผู้มีอำนาจ ความเกรงใจหรืออิทธิพลของผู้มีอำนาจจากชุมชนเองถึงจะสามารถทำได้สำเร็จ แต่ไม่มีผลผูกพันทางด้านจิตใจ ความยั่งยืนต่อเนื่องของกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ก็จะลดลง

2. รูปแบบของการเข้าร่วมของประชาชนนั้นเป็นการเข้าร่วมโดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชนเอง โดยเฉพาะกิจกรรมที่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับของประชาชน สำหรับการเข้าร่วมกิจกรรมโดยผ่านตัวแทนกลุ่ม เช่น กรรมการหมู่บ้าน การเข้าร่วมของประชาชนจะอยู่ในลักษณะผู้ให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมือ

3. ขอบเขตการมีส่วนร่วมเป็นช่วงเวลาการมีส่วนร่วม การใช้เวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ จะใช้เวลาอย่างน้อยต่างกัน ความถี่ห่าง จำนวนครั้งที่เข้าร่วม ความสม่ำเสมอและฤดูกาลที่เหมาะสมในช่วงเวลาที่ใช้ในกิจกรรมแต่ละครั้ง

4. ผลของการเข้าร่วม ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้เกิดกิจกรรมการรวมพลังที่จะสร้างอำนาจต่อรองให้ชุมชนมีศักยภาพ เป็นตัวของตัวเอง สร้างปฏิสัมพันธ์อันดี มีความสามัคคีในมวลสมาชิกของชุมชน (อ้างใน ชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2534)

การมีส่วนร่วมของประชาชน นับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาซึ่งจะเห็นได้ว่ากิจกรรมการพัฒนาใดๆ ก็ตามหากประชาชนไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของและลงมือดำเนินกิจกรรมด้วยตนเองแล้ว กิจกรรมนั้นก็อาจสำเร็จและดำรงอยู่ได้ แต่ถ้าหากว่าประชาชนมีความรู้สึก ความเข้าใจในกระบวนการอย่างถ่องแท้และสามารถมองเห็นและคาดหวังในผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชน ทั้งยังได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างเพียงพอจนเกิดความตระหนักในปัญหาตนเองและคืบหน้าทางแก้ไขเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลง จนเกิดการตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชุมชน เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของกิจกรรมพร้อมทั้งจะช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนให้เพิ่มมากขึ้น

เอกชัย ไชแสง (2535: 35) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า หมายถึง ความร่วมมือของประชาชน ไม่ว่าจะของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน และเข้าร่วมรับผิดชอบหรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์การเพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ สอดคล้องกับ เกียรติศักดิ์ เรือนทองดี (2536: 14) ได้สรุปไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน ร่วมวางแผนโครงการ ร่วมปฏิบัติงานในรูปแบบของการเสียดสละแรงงาน การบริจาคเงิน วัสดุสิ่งของและร่วมติดตามผลงานบำรุงสาธารณประโยชน์ในหมู่บ้าน ทั้งนี้การแสดงออกในการมีส่วนร่วมอาจเป็นการแสดงออกของบุคคลโดยตรงหรือผ่านองค์กรประชาชนในองค์กรนั่นเอง ในขณะที่ อีระวัชร จันทรประเสริฐ (2539: 78) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าหมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (mental and emotional involvement) ของบุคคลทั้งในสถานการณ์กลุ่มให้กระทำการให้ (contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วม

รับผิดชอบส่วน อแลสแตร์ ที ไวท์ (Alastair T. White, 1982: 18) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 3 มิติ คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การลงมือปฏิบัติตามที่ตัดสินใจและมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน ซึ่งองค์การอนามัยโลก (WHO, 1978: 11) ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่กลุ่มของประชาชนก่อให้เกิดการรวมตัวที่สามารถจะกระทำการตัดสินใจใช้ทรัพยากรและมีความรับผิดชอบในกิจกรรมที่กระทำโดยกลุ่ม และปริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543: 138) ให้ความหมายการมีส่วนร่วม มี 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมือง โดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบท สามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมืองการบริหาร มีอำนาจต่อการจัดการทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วยจากความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่กล่าวมา จึงสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการคิดอย่างสร้างสรรค์สิ่งที่ดีแก่ชุมชนของตนเอง โดยการร่วมกันของประชาชนในการพัฒนาในทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการค้นปัญหาและสาเหตุของปัญหา การวางแผนแนวทางแก้ไข ปัญหา การเลือกแนวทางแก้ไขปัญหา การระดมทรัพยากร การปฏิบัติตามแผนหรือแนวทางการติดตามและประเมินผลการพัฒนา

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ในทรรศนะของ Bagnall (1989: 23-28) การมีส่วนร่วมมีลักษณะที่แตกต่างกัน 3 ประการคือ

1) การปรากฏตัว (Presence) หมายถึงการเข้าร่วมในโครงการที่องค์การสถาบันหรือหน่วยงานจัดให้ การมีส่วนร่วมจึงมีความหมายเพียงการปรากฏตัวหรือเข้าร่วมในโครงการนั้นๆ ซึ่งจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแรงจูงใจและองค์ประกอบทางสังคมและอื่นๆ

2) การเกี่ยวข้อง (Involvement) หมายถึงการมีส่วนร่วมในโครงการอย่างแข็งขันของผู้เข้าร่วมในกิจกรรมหรือโครงการที่เหมาะสมกับตนและการนำไปใช้ โดยเน้นที่ตัวผู้เข้าร่วมไม่เน้นสถาบัน องค์การ

3) การควบคุม (Control) หมายถึงการที่บุคคลหรือกลุ่มผู้เข้าร่วมเป็นผู้กำหนดหรือควบคุมกระบวนการศึกษาเอง เช่น ควบคุมองค์ประกอบ (เนื้อหา เป้าหมาย ผลที่ต้องการ) และควบคุมกระบวนการเรียนรู้ (อ้างในอาภาพันธุ์ พันธุ์, 2543)

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีได้ 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมที่แท้จริง เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบโครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและความต้องการ การร่วมคิดและหาวิธีการแก้ไขปัญหาหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ร่วมวางแผนงานหรือโครงการร่วมตัดสินใจและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนร่วมปฏิบัติตามนโยบายหรือแผนงานให้บรรลุผลตามที่กำหนดไว้และร่วมควบคุมติดตามประเมินผล

2. การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนโดยเฉพาะเข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการ ได้มีการกำหนดไว้แล้ว

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีการให้ความหมายและรายละเอียดที่ต่างกัน แต่โดยแก่นแท้ของเนื้อหาการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นไม่ต่างกัน คือ ประชาชนคือผู้ตัดสินใจหรือเป็นผู้กำหนดการพัฒนาอย่างเหมาะสมกับตัวเอง การพัฒนานั้นมุ่งในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนเพื่อการพึ่งพา และพัฒนาตนเองและกระบวนการพัฒนานั้นเป็นการพัฒนานั้นเป็นการพัฒนาที่เริ่มจากประชาชน โดยต้องกระจายอำนาจให้แก่ชุมชน (ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์, 2531)

การที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น ต้องยึดแนวปฏิบัติต่อไปนี้

1. ต้องถือว่าชาวบ้านเป็นตัวหลักในการแก้ปัญหาของเขาเอง องค์การภายนอกเป็นเพียงตัวกระตุ้นและเสริมหรือสนับสนุนเท่านั้น

2. กิจกรรมการพัฒนาต้องเพิ่มจากพื้นฐานของชุมชนกล่าวคือ วิธีชีวิตที่ดำรงอยู่ในชุมชนในอดีตและปัจจุบัน การยึดเย็ดกิจกรรมการพัฒนา ซึ่งกำหนดตามกรอบความคิดของคนภายนอก จะไม่นำไปสู่การมีส่วนร่วมที่แท้จริงแล้วยังเป็นการทำลายศักยภาพการแก้ไขปัญหาของชุมชนสร้างลักษณะที่ขาดความมั่นใจในตัวเอง

3. ต่อปัญหาบางลักษณะ ระดับการรับรู้ของชุมชนอาจมีข้อจำกัด ทำให้ไม่ชัดเจนต่อปัญหาหรือแก้ไขไม่ถูกต้อง การมีส่วนร่วมจึงครอบคลุมถึงการกระจายและสื่อสารข้อมูล ข่าวสารเพื่อพัฒนาการรับรู้ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนในการแก้ไขปัญหา (ยงยุทธ บุราสิทธิ์, 2531)

สำหรับประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชนในแง่ของการพัฒนาไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์ (2531: 24 - 30) ได้ให้ทรรศนะดังนี้

1. จะช่วยให้ประชาชนยอมรับโครงการมากขึ้น เนื่องจากเป็น โครงการที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชน
2. ประชาชนจะมีความรู้สึกผูกพัน รู้สึกเป็นเจ้าของโครงการมากขึ้น
3. การดำเนินโครงการจะราบรื่น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น
4. โครงการจะให้ประโยชน์แก่ประชาชนมากขึ้น และมีการระดมทรัพยากรเพื่อการพัฒนามากขึ้น
5. จะช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนมากขึ้น

นอกจากนั้น ยงยุทธ บุราสิทธิ์ (2533: 71) ยังได้แสดงทรรศนะเพิ่มเติมว่า การมีส่วนร่วมจะช่วยให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้น และเสริมสร้างความสามัคคีในหมู่บ้านให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งเมื่อไรที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ย่อมส่งผลต่อความเจริญของหมู่บ้านและประเทศโดยรวม

จากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมดังกล่าว สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง โดยเริ่มตั้งแต่ การรับรู้ถึงสภาพปัญหา การร่วมคิด ร่วมวางแผนเสนอแนวทางการแก้ปัญหา ร่วมปฏิบัติการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมรับผลประโยชน์และร่วมติดตามประเมินผล ซึ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับ

แรงจูงใจและองค์ประกอบทางสังคมอื่นๆ ส่วนประโยชน์ของการมีส่วนร่วมเป็นการเสริมสร้างความผูกพัน ความสามัคคี ทำให้ประชาชนรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของโครงการและให้ความร่วมมือมากขึ้น ในการวิจัยครั้งนี้ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงานของเครือข่ายหมายถึง การที่สมาชิกของเครือข่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมติดตาม ประเมินผล

- แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนเข้มแข็งป้องกันยาเสพติด

ส่วนที่สำคัญในการดำเนินงานตามกระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง เพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดนั้น ได้มุ่งเน้นบทบาทชุมชนที่มีการจัดการอย่างมีส่วนร่วม ผ่านการรวมตัวกันด้วยความเอื้ออาทรและมีการจัดการที่ดี รวมทั้งทุนที่มีฝ่ายในชุมชนเช่นทุนทางวัฒนธรรมชุมชนที่มีการสะสมมา ซึ่งเป็นผลให้สามารถเผชิญหน้ากับปัญหาที่เข้ามากระทบกับชุมชนและสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะปัญหายาเสพติดก็เป็นปัญหาอย่างหนึ่งที่เข้ามากระทบและท้าทายการจัดการของชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหานั้นให้ชุมชนได้แสดงศักยภาพของชุมชนเข้มแข็งได้ดังนี้

อนงก นาคะบุตร และ แกรี่ สุวรรณรัตน์ (2537 อ้างใน สมพงษ์ ตั้งตัว, 2543: 18-19)

นำเสนอแนวคิด “การผสมผสานกระบวนการชุมชนเข้มแข็งและกระบวนการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด” ได้ดังนี้

1. การริเริ่มของผู้นำชุมชนในการแสดงบทบาทในการป้องกัน และแก้ไขปัญหายาเสพติด โดยผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์ดี มีความเข้าใจกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกที่อาจส่งผลกระทบต่อชุมชน มีความเข้าใจทั้งวัฒนธรรมเดิมของชุมชนและวัฒนธรรมคนพื้นราบเข้าใจธรรมชาติของผู้เสพติด และผู้นำ/ผู้ก่อการเป็นผู้ที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชน

2. การแสวงหาแนวร่วม ผู้นำ/ผู้ก่อการ จะทำการสร้างความเข้าใจต่อสภาพ ปัญหายาเสพติดที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ กลุ่มเป้าหมายที่ผู้นำเข้าไปสัมผัส จะเป็นกลุ่มบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่พร้อมที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานั้น วิธีการสร้างแนวร่วมขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และเงื่อนไขของชุมชน ประการสำคัญก็คือผู้นำจะไม่นำกลุ่มเผชิญหน้าหรือต่อต้านผู้จำหน่ายยาเสพติดในขั้นนี้

3. การขยายความคิด และชี้ให้ชุมชนเห็นปัญหา หลังจากที่เกิดกลุ่มย่อยที่มีความตระหนักต่อปัญหายาเสพติดกลุ่มนี้จะมีความตั้งใจอย่างแรงกล้า ที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหายาเสพติดภายในชุมชน กลุ่มจะหาโอกาสในการสร้างความเข้าใจกับสมาชิกอื่นของชุมชนในทุกโอกาส ทั้งทางตรงและทางอ้อม ชี้ให้ชุมชนเห็นภัยของยาเสพติดที่จะเกิดขึ้น ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน

4. จัดตั้งองค์กรและกลไกในการป้องกัน และแก้ไขปัญหายาเสพติดของชุมชน ตลอดจนดำเนินการบำบัดรักษาผู้เสพยาเสพติดในชุมชน จากการดำเนินการของกลุ่มย่อยอย่างต่อเนื่องและชุมชนทั้งชุมชนเกิดความตระหนัก และรวมตัวกันจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหายาเสพติดเฉพาะชุมชน ตลอดจนร่วมกันให้มีกฎระเบียบของหมู่บ้าน ตลอดจนกลไกการบริหารจัดการ โดยเฉพาะ เมื่อชุมชนได้ดำเนินการมาถึงระดับนี้ ชุมชนจะมีกิจกรรมเพื่อลดปัญหายาเสพติด เช่น การป้องกัน การบำบัดรักษา การฟื้นฟู การบำบัดซ้ำผู้เสพยาเสพติด การติดตามดูแลอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมเหล่านี้ ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการเองทั้งสิ้น

การศึกษาถึงแนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ก็เพื่อให้ทราบถึงลักษณะความสัมพันธ์ในมิติต่างๆของประชาชนในชุมชน ที่มีการเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบภายในชุมชน หรือระบบทางสังคม ฉะนั้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจึงเป็นเสมือนเครื่องมือทางความคิดที่นำไปสู่แนวปฏิบัติของการจัดการแก้ไขปัญหายาในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการจัดการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด สอดคล้องกับแนวคิดของ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547: 122) การกระทำระหว่างกันทางสังคม (Social Interaction) หมายถึง การกระทำของบุคคลที่มีผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อความคิดเห็นหรือการกระทำของบุคคลอีกคนหนึ่ง ซึ่งผลที่เกิดขึ้นก็คือการมีส่วนร่วมทางสังคมที่ผ่านกลไกการจัดการร่วม ทั้งนี้ความสัมพันธ์บางอย่างที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมนั้นต้องผ่านประสบการณ์เรียนรู้ระหว่างกัน ในลักษณะบุคคลกับบุคคลหรือชุมชนต่อชุมชนทั้งนี้ความคิดที่มีเงื่อนไขความสัมพันธ์จะอยู่ในรูปลักษณะที่เป็นเครือข่ายหรือกลุ่มที่มีกิจกรรม มีแผนการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนั้นสามารถจะจัดการและแก้ไขปัญหายาเสพติดได้อย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับสถานการณ์ได้หรือไม่

2.2 แนวคิดเครือข่ายชุมชนกับการพัฒนา

ลักษณะและความสำคัญของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ชาวบ้านได้ใช้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินงานที่ผิดพลาดของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานทรัพยากรบุคคลทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มและสร้างอำนาจในการต่อรองให้กับชุมชน

John Naisbitt มองเครือข่ายในรูปของความสัมพันธ์ที่มีอุดมการณ์และเป้าหมายร่วมกัน โดยกล่าวว่าเป็นการติดต่อสัมพันธ์ที่สร้างความเชื่อมโยงกันขึ้นระหว่างบุคคลและกลุ่มคนด้วยการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิด ข้อมูล ข่าวสาร และทรัพยากรระหว่างกันและกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อก่อให้เกิดการให้ได้ข้อมูลข่าวสารร่วมกันและสร้างสรรค์แลกเปลี่ยนความรู้เกิด

เป็นความรู้ใหม่ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย คือการช่วยเหลือตนเองของกลุ่มและชุมชนต่างๆ ถ้ามองในแง่สถานภาพของเครือข่ายแล้ว เครือข่ายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการปฏิบัติการทางสังคมในกลุ่มคนที่มีความคิดเห็นตรงกัน ด้วยอุดมการณ์เดียวกัน ส่วนเหตุที่มาของเครือข่ายนั้นมาจากความล้มเหลวของการจัดแบ่งอำนาจเป็นชั้นๆ ภายใต้โครงสร้างอำนาจแบบรวมศูนย์ในการแก้ไขปัญหาสังคมและลักษณะโครงสร้างเครือข่าย ทุกๆ จุดล้วนอยู่ศูนย์กลาง สมาชิกทุกคนอยู่ในฐานะเสมอภาคเท่าเทียมกัน (อ้างในอาภาพันธุ์ พันธุ์, 2543)

สำหรับตัวอย่างเครือข่ายแบบแนวตั้ง อาจจะได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานรัฐบาลกับชาวบ้าน องค์กรพัฒนากับชาวบ้าน หรือนายจ้างกับลูกจ้าง ส่วนตัวอย่างแบบแนวนอนก็เช่นความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านเองกับครอบครัวชาวบ้านกับกลุ่มญาติความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน

นอกจากความแตกต่างของความหมายในเชิงระดับแล้ว คำว่า“เครือข่าย” ยังมี ความหมายที่แตกต่างกันในแง่เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของเครือข่ายนั้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างประกอบดังนี้

ตัวอย่างแรกจะแสดงให้เห็นถึงความคาดหวังของบุคคล กลุ่มหรือองค์กรที่จะมาประสานงานกันเพื่อสร้างเครือข่ายว่าได้พิจารณาศักยภาพของเครือข่ายเอาไว้ในระดับหนึ่ง เช่น

1. พิจารณาว่า เครือข่ายเป็นเทคนิคหรือเป็นกลยุทธ์อย่างหนึ่งในการระดมทรัพยากรจากส่วนอื่นๆ ของเครือข่ายมาเพื่อให้แก้ปัญหาเฉพาะหน้า การสร้างเครือข่ายในลักษณะนี้มักจะมี ความคาดหวังในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซึ่งกันและกัน โดยถือผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่มเป็นหลักและพร้อมจะสลายข่าทำงานอื่นๆ เมื่อถึงเวลาวิกฤต เนื่องจากเครือข่ายเป็นเพียง เครื่องมืออย่างหนึ่งในการทำงาน จึงพร้อมที่จะสละทิ้งหากหมดประโยชน์

2. พิจารณาว่า การสร้างเครือข่ายต้องเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของกลุ่มหรือองค์กรของตน เนื่องจากตระหนักถึงขีดจำกัดทางความสามารถของกลุ่มตนเอง ในการแก้ไขปัญหาหนึ่งโดยลำพัง ในแง่นี้นอกจากกลุ่มจะต้องพยายามรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตนเองเอาไว้แล้ว ก็ยังคงต้อง พยายามรักษาเครือข่ายเอาไว้ด้วย เพราะเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นของกลุ่มการสร้างเครือข่ายใน ลักษณะนี้จะพบมากในวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมที่หมู่บ้านต่างๆ ต้องติดต่อประสานงานกันเพื่อ แลกเปลี่ยนความช่วยเหลือกันในยามวิกฤตหรือพบมากในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากส่วนต่างๆ

3. พิจารณาว่า การสร้างเครือข่ายจะเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างฐานพลังสำหรับการแก้ปัญหาาร่วมกันทั้งในยามปกติและยามที่เกิดวิกฤตการณ์ ความแตกต่างระหว่างความหมายที่ 3 กับความหมายที่ 2 ก็คือ การที่กลุ่มแต่ละกลุ่มจะเห็นความสำคัญของกลุ่มตนเองและกลุ่มอื่นๆ ที่เป็นเครือข่ายในลักษณะที่เท่าเทียมกัน ในบางครั้งสามารถเสียผลประโยชน์ของตนเองเพื่อ

พัฒนากลุ่มอื่นๆ ในเครือข่ายให้ก้าวหน้าขึ้นมาทัดเทียมกัน เนื่องจากทุกกลุ่มที่มาร่วมเป็นเครือข่าย จะตระหนักว่า“พลังจากการมาร่วมมือกันนั้นมีความแข็งแกร่งกว่าพลังที่มาจากกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่ม” ในลักษณะนี้บัณฑิตลูกข่ายจึงไม่เพียงแต่ จะใช้ประโยชน์จากเครือข่ายเท่านั้นแต่จะพยายามพัฒนา ศักยภาพของกลุ่มทุกกลุ่มที่อยู่ในเครือข่ายพร้อมกับพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น

การจัดลำดับความหมายของเครือข่ายที่กล่าวมาทั้ง 3 ประการนั้นมิได้ทำในลักษณะ เต็มขาดตายตัวและขั้นตอนทั้ง 3 ขั้นตอนนั้นก็สามารรถแปรเปลี่ยนกลับไปกลับมาได้อยู่เสมอตาม ความเข้าใจและการรับรู้ของกลุ่มที่เป็นสมาชิกของแต่ละเครือข่าย

ในภาคปฏิบัตินั้นเราจะมองเห็นลักษณะการจัดเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ ในหลาย รูปแบบ เพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน โดยใช้กฎเกณฑ์ต่างๆ กันซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นประสบการณ์อัน หลากหลายของการสร้างเครือข่ายที่มีลักษณะยืดหยุ่น ได้มาก ตัวอย่างการสร้างเครือข่ายที่เกิดขึ้นใน แวดวงนักพัฒนาก็เช่น

1. เอาลักษณะพิเศษของกิจกรรมมาจัดเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายของกลุ่มเกษตร ผสมผสาน กลุ่มสมุนไพร กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มธนาคารควาย กลุ่มธนาคารปุย กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ
2. การจัดตั้งเครือข่ายขององค์กรระหว่างชุมชน เช่น หมู่บ้านในละแวกเดียวกัน 5-10 หมู่บ้านมาจัดตั้งรวมกันเป็นเขต เพื่อสร้างความสัมพันธ์แบบพี่น้อง ช่วยเหลือกันในทุกๆ เรื่อง
3. การจัดตั้งกลุ่มทุกประเภทมารวมพลังกัน เพื่อผลักดันเคลื่อนไหวประเด็นใด ประเด็นหนึ่ง เช่น เครือข่ายของทุกกลุ่ม ทุกหมู่บ้าน ทั้งในระดับชาวบ้าน ระดับกลุ่มสนับสนุน กลุ่ม ข้าราชการท้องถิ่น กลุ่ม ส.ส. มารวมกันเป็นประเด็นการคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน เป็นต้น

กาญจนา แก้วเทพ (2538: 60-66) ได้อธิบาย เครือข่ายประชาชน ว่าเป็นรูปแบบหนึ่ง ของการประสานงานบุคคล กลุ่มหรือหลายๆ องค์กรที่มีทรัพยากรเป็นของตนเอง มีเป้าหมาย มี วิธีการดำเนินงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามา ประสานกันโดยใช้ระยะเวลาพอสมควร แม้จะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมี การวางรากฐานเอาไว้(เปรียบเสมือนสายโทรศัพท์ต่อเอาไว้) เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่ จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหาที่สามารถติดต่อไปได้ เครือข่ายมีความแตกต่างจากกลุ่มหรือองค์กร คือ กลุ่มหรือองค์กรนั้นบุคคลทุกคนจะต้องอยู่ การเข้า ร่วมเครือข่านั้นแม้จะมีบางอย่างที่รวมกัน เช่น มีเป้าหมายเฉพาะหน้าร่วมกันมีผลประโยชน์เฉพาะ หน้าร่วมกัน หรือมีกฎเกณฑ์บางอย่างที่ร่วมกันแต่การเข้าร่วมนั้นก็เพียงบางส่วนบางเลี้ยวหรือ เป็นเพียงชั่วคราวเท่านั้น โดยที่แต่ละกลุ่มหรือแต่ละองค์กรยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้ ความหมายของเครือข่ายอาจจะแสดงออกได้ หลายรูปแบบ เช่น เครือข่ายแบบแนวตั้งหรือเครือข่าย

แบบแนวนอน เครื่องข่ายแบบแนวตั้ง หมายถึง สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละระดับชั้นจะเรียงไปจากสูงไปหาค่า ฝ่ายผู้ที่อยู่ในระดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ ก็สามารถจะระดมได้จากลูกข่ายของตน ส่วนผู้ที่อยู่ข้างล่างก็สามารถของทรัพย์สินเงินทองหรือบริการบางอย่างเมื่อคนขาดแคลนได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าการแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นนี้มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยที่ถ้อยอาศัย เครื่องข่ายแบบแนวนอนนี้อาจจะเป็นการติดต่อกันเองระหว่างกลุ่ม 2 กลุ่ม ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนนัก โดยไม่ต้องมีตัวกลางหรือในกรณีที่มีความซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้น ก็อาจจะมีแม่ข่ายเป็นตัวช่วยประสานงาน แต่สถานภาพของแม่ข่ายก็เสมอภาคเท่าเทียมกับคนอื่น ๆ

เครือข่ายทางสังคม

การที่บุคคลจะมีส่วนร่วมคิดค้น ตัดสินใจ ดำเนินการแก้ปัญหาได้นั้น จะต้องปฏิบัติสัมพันธ์ที่ดีจะก่อให้เกิดความผูกพันของกลุ่มที่ต้องการให้บรรลุวัตถุประสงค์ แต่หากว่าปฏิบัติสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างกลุ่มไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ กลุ่มบุคคลจะมีเครือข่ายใน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533: 209-214) ได้อธิบายว่า เครือข่ายสังคมหมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งหมดของคนในสังคมที่กลุ่มบุคคลมีต่อกัน โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น สามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ เครือข่ายสังคมนี้ ประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด การเรียนรู้ของบุคคล หรือกลุ่มองค์กรใดก็ตาม ย่อมสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเครือข่ายสังคมรูปแบบต่างๆ เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพื่อน และความสัมพันธ์ในฐานะของบุคคลหรือองค์กรที่มีปัญหา มีกิจกรรมที่ปฏิบัติทางสังคมร่วมกัน ที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้

เครือข่ายความสัมพันธ์นั้น มีความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้นมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในฐานะที่เป็นผู้ประกอบการทางการเมือง แนวคิดเครือข่ายสังคม ช่วยชี้ให้เห็นพฤติกรรมทางการเมืองของคนไทย ในลักษณะที่ตื่นตัวมีเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและหลากหลายมากกว่าที่จะเป็นแบบเฉื่อยชา โดยแสดงให้เห็นว่าภายใต้พลังกดดันต่างๆ จากภายนอกที่ทำให้ชาวนาเสียเปรียบชนชั้นอื่นในสังคมนั้น ชาวนามีความตื่นตัวทางการเมืองและพยายามยกระดับฐานะของตนเอง โดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่กับชาวนาดูด้วยกัน กับผู้นำท้องถิ่นข้าราชการ กับพ่อค้าในเมือง รวมทั้งนักการเมือง เครือข่ายสังคมเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ครอบครัว และชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรต่างๆ จากรัฐในการปรับปรุงชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมของหมู่บ้าน

เครือข่ายสังคมจึงเปรียบเสมือนกรอบแนวคิด ที่ให้ศึกษาหาความเข้าใจที่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดดังกล่าว สามารถ

นำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลเหล่านี้ได้ (Michell, 1966 อ้างใน พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2533 : 346) เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดที่บุคคลนั้นมีอยู่ในสังคม นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัว ระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนร่วมงาน เพื่อนบ้าน เป็นต้น และถ้าหากว่าจะมองเครือข่ายสังคมเป็นรูปธรรมขึ้นมา พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (2533: 346-347) กล่าวไว้ว่า เครือข่ายสังคมเปรียบเสมือนรูปภาพของจุดต่างๆ ที่มีเส้นหลายๆ เส้นโยงมา ระหว่างจุดต่างๆ เหล่านี้กับจุดๆ หนึ่ง ซึ่งเป็นศูนย์กลาง จุดศูนย์กลางเปรียบเสมือนบุคคลหนึ่ง และจุดต่างๆ เป็นตัวแทนของบุคคลอื่นรอบๆ ข้างที่บุคคลนั้นมีความสัมพันธ์โดยการเชื่อมโยงด้วย ส่วนเส้นโยงหลายๆ เส้นนั้น หมายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมหลายๆ ความสัมพันธ์ที่บุคคลและหรือกลุ่มบุคคลมีต่อกันและกัน โดยพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญคือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่นๆ การปฏิสัมพันธ์ และการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ข้อมูล เครื่องใช้ วัสดุ สอย อาหาร การบริการระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล การศึกษา เครือข่ายสังคมกับใครบ้าง มีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไร แต่เนื่องจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลที่ต่อกันและกันภายในเครือข่ายสามารถแบ่งได้หลายประเภท ซึ่งการกำหนดขอบเขตของเครือข่ายสังคมในกรอบแนวคิดของ Jeremy Boissevain 1974 อ้างใน ใน พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์: 355-356) อาศัยระยะห่างทางสังคม เป็นเกณฑ์ในการแบ่งโดยโบเชแวง ได้เสนอกรอบแนวคิดไว้ว่า เครือข่ายบุคคลนั้นควรประกอบไปด้วยประเภทที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประเภท ด้วยกันคือ ประเภทแรกควรประกอบด้วยบุคคลต่างๆ ที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นศูนย์กลางมากที่สุด อันได้แก่ ญาติพี่น้องห่างๆ กัน ออกไป เพื่อนฝูงและคนที่รู้จักคุ้นเคยอื่นๆ ส่วนประเภทที่สาม ได้แก่ กลุ่มบุคคลซึ่งบุคคลที่เป็นศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้ถ้าต้องการ โดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าเครือข่ายขยาย

คุณลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในเครือข่ายสังคม มีวิธีคิดที่สำคัญดังนี้

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง ประกอบไปด้วยบุคคลอื่นที่รู้จักและมีสายสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ในแง่ของบทบาทแล้วแต่บุคคลแต่ละคน มีบทบาทที่ต้องกระทำหลายบทบาทในชีวิตประจำวันในการมีบทบาทแต่ละบทบาท เข้าได้พบปะรู้จักกับบุคคลอื่นที่มีบทบาทอย่างเดียวกัน และบางครั้งเขาก็ได้พบกับบุคคลเดิมในการมีบทบาทอื่นๆ การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียวเรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว(Uniplex or single-stranded) และการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายๆ บทบาท เรียกว่ามีความสัมพันธ์เชิงซ้อน บทบาทหลายๆ อย่างที่แต่ละคนมีนั้น มีผลกระทบต่อกันและกัน เพราะในแต่ละบทบาทต่างก็มี

ปทัสสถานและความคาดหวังทางสังคมที่ชี้นำแนวทางพฤติกรรม เมื่อบุคคลมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ในหลายๆ บทบาท เขาจะรู้สึกลำบากใจในการที่จะต้องสูญเสียความสัมพันธ์ที่มีอยู่กับผู้อื่น ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตามความคาดหวังและความผูกพันทางใจที่มีต่อกัน

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน ในที่นี้หมายถึงสิ่งของและน้ำใจ ที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคน ในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสสถานสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท หากยังขึ้นอยู่กับว่าบุคคลที่แสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร ทั้งนี้เพราะถึงแม้ว่า ในแต่ละบทบาทจะมีปทัสสถานปลระความคาดหวังกำหนดว่าควรจะมีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง แต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องแสดงให้เห็นว่าในความสัมพันธ์กันตามบทบาทหนึ่งๆ นั้น คู่สัมพันธ์มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง ในที่นี้สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาของเครือข่ายสังคม ได้แก่ การทักทาย การสนทนา การเยี่ยมเยือน การช่วยเหลือภาระงาน การให้บริการส่วนตัว และการช่วยเหลือทางการเงิน ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจว่าบุคคลหนึ่ง ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีกลุ่มอีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใดแต่ยังช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้างจากความสัมพันธ์

3. ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคน อาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลกัน หรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับ หรือกลับกันลักษณะของการให้และการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้หนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคน ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใด ถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน และในความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ที่ให้มากกว่ารับ มีสถานะทางสังคม และอำนาจที่เหนือกว่าผู้รับในระบบอุปถัมภ์มากกว่าที่จะได้รับการบริการต่างๆ ตอบแทนจากผู้ได้รับการอุปการณั ลักษณะของการให้และการรับในความสัมพันธ์ของบุคคลเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งถึงคุณภาพของสัมพันธ์นั้น

เครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้อาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดและกระบวนการในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน ตลอดจนองค์กรให้เกื้อกูลและเชื่อมโยงกันที่จะช่วยแลกเปลี่ยนความรู้ เครือข่ายการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการหรือกลไกที่จะทำให้เกิดกระบวนการแก้ปัญหาร่วมกัน โดยการแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ แบ่งปันทรัพยากรและอื่น ๆ (พศิน แต่งจวง, 2536, หน้า 446)

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (อ้างใน ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล 2538: 17-18) ได้กว้างถึง
เครือข่ายการเรียนรู้ว่ามีลักษณะ 3 ประการดังนี้คือ

1. เครือข่ายที่เป็นไปในรูปของสถาบัน ลักษณะเครือข่ายในรูปของสถาบันจะทำงาน
โดยวัตถุประสงค์ร่วมกันอย่างหนึ่ง เช่น มหาวิทยาลัยขอนแก่นกับวิทยาลัยครูร่วมกันทำพจนานุกรม
อีสาน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันที่จะสร้างเอกสารทางวิชาการและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

2. เครือข่ายที่เป็นภูมิปัญญาที่แสวงหาทางรอดทางเศรษฐกิจอะไรต่างๆ พอเกิดหลาย
จุดจะเกิดการไหลเวียน และเกิดกระบวนการทางภูมิปัญญาขึ้น จากภูมิปัญญาธรรมดาเกิดเป็น
กระบวนการ เช่น การทำเกษตรผสมผสาน บางแห่งล้มเหลวบ้าง ไม่ล้มเหลวบ้าง ซึ่งงานวิจัยต้อง
ค้นพบตรงนี้ว่าการไหลเวียนหรือถ่ายเทภูมิปัญญา มีกระบวนการขับเคลื่อนอัตราเร็วหรือช้าด้วย
ปัจจัยอะไรทำไมการเกษตรผสมผสานไม่ได้ขยายตัวอย่างเร็วนัก ทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นทางรอดที่ดี คิดว่า
คงไม่ใช่การเปลี่ยนทัศนคติอย่างเดียว อาจจะมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเสริม

3. เครือข่ายในรูปขององค์กร ที่มีอยู่ในขณะนี้คือองค์กรชุมชน ซึ่งเครือข่ายการเรียนรู้
นี้ คือการสร้างอำนาจให้ผู้ยากจน 3 ทาง คือ ทางแรกคือ ความรู้ที่รู้แจ้งแล้วเป็นประโยชน์ต่อ
ประชาชน ทางที่สองคือ องค์กรอำนาจของประชาชน ที่สามารถต่อรอง กดดันและสร้าง
กระบวนการได้ ทางที่สามคือ เศรษฐกิจของชุมชน ถ้าเครือข่ายการเรียนรู้ ตอบสนอง 3 ทางนี้ไม่ได้
คิดว่าจะไม่เป็นผลสำเร็จขององค์กรชุมชนดังกล่าวมีลักษณะคือ 1) องค์กรชาวบ้าน เป็นองค์กรชุมชน
เช่น ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ต่างๆ เป็นองค์กรที่มุ่งแก้ปัญหาการขาดแคลนชั่วคราว 2) องค์กร
ระดับจังหวัด เช่น กลุ่มปศุสัตว์ กลุ่มไร่นาสวนผสม กลุ่มหม่อนไหม มีชุมชนต่างๆ ในระดับจังหวัด
มีการไหลเวียนขององค์ความรู้ไปมา 3) องค์กรระดับภาค ซึ่งมีในภาคอีสาน องค์กรที่แข็งแกร่ง คือ
เครือข่ายปศุสัตว์ภาคอีสาน

เสรี พงษ์พิศ (2531: 38) ให้นิยามเครือข่ายว่า เป็นการรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน
ระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน โดยมีหลักยึดตามขอบเขตของพื้นที่ ประเด็นเนื้อหาและ
สถานภาพทางสังคม ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติ เนื้อหา
และกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่น เหมาะสมกับท้องถิ่นที่
จะช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยองค์ประกอบที่สำคัญคือภูมิปัญญาพื้นบ้าน
การปฏิบัติ แบบอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทของสังคม คมนาคมและการติดต่อที่
สะดวกขึ้น ทำให้การไปมาหาสู่การดูงาน การร่วมกันทำ ข้ามเขตแดนของชุมชน อำเภอ จังหวัดและ
ภาคเป็นไปได้ง่าย

เครือข่ายเป็นคำที่ใช้กันวันนี้บ่อยมาก แต่เข้าใจไม่ค่อยเหมือนกัน ทุกหน่วยงานดูจะมีคำ
นี้บรรจุอยู่ในยุทธศาสตร์ ในแผนงานโดยพื้นฐาน เครือข่ายเป็นแก่นความเป็นคน เพราะคนอยู่ได้

ด้วยความสัมพันธ์กับคนอื่น กับสรรพสิ่งรอบตัว ที่แสดงออกทางความเชื่อและพิธีกรรม เช่น เรื่องผี เรื่องขวัญ ซึ่งเป็นเรื่องกฎเกณฑ์ กฎหมาย จารีตประเพณี วิถีชีวิตของผู้คน

ปราชญ์กรีกอย่างอริสโตเติลให้นิยามว่า "คน คือ สัตว์ที่มีเหตุผล" แต่นานเข้าหลายคนก็พบว่า คนไม่ได้มีชีวิตอยู่ได้ด้วยตัวเอง แต่คนเป็นใครและมีชีวิตอยู่ได้ขึ้นอยู่กับ "ความสัมพันธ์กับคนอื่นและธรรมชาติรอบตัว" (Casinos) คนเป็นใคร ถูกหลานใคร อยู่ที่ไหน มาจากไหน เรียนที่ไหน ทำงานอะไร ผู้คนในอดีตอยู่กันเป็นชุมชน พึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงอยู่รอดมาได้ นั่นคือเครือข่าย ซึ่งโยงใยกันทางสังคม เป็นพี่น้องกันทางสายเลือด ทางวัฒนธรรม มีอะไรก็แบ่งปันกัน ข้าวยากหมากแพงก็วิ่งไปหาพี่น้องใกล้ไกล ความสัมพันธ์แบบเดิมค่อยๆ ถูกทำลายด้วยการพัฒนายุคใหม่ ซึ่งแบ่งแยกผู้คน ตัดสายใยความสัมพันธ์ ต่างคนต่างดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดต่างคนต่างไปตามทางของตนเอง เป็นยุคที่ผู้คน "ขวัญหนีดีฝ่อ" "ขวัญหายใจหาย" อยู่อย่างโดดเดี่ยวด้วยความยากลำบาก การพัฒนายุคใหม่ได้มาถึงยุคของ "ขบวนการ" (movement) ซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่องเครือข่าย พื้นภูมิปัญญาคุณค่าดั้งเดิมให้กลับมาเป็นพลังหนุนยุดทศาสตร์แก้ไขปัญหาร้อยแปดที่รุมเร้าชุมชนวันนี้ เครือข่ายเกิดขึ้นมากมายหลายระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค ประเทศ ทั้งในเรื่องการพัฒนาโดยรวมและเครือข่ายตามประเด็นเฉพาะ เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องป่า เรื่องเอดส์ เรื่องสุขภาพ เรื่องยาเสพติด ฯลฯ

องค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน มีอยู่ในชุมชนทั้งปัจเจกและกลุ่ม

อเนก นาคุบุตร (2536: 71) กล่าวว่าไว้ว่าปัจจุบันมีกลุ่มกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน กระบวนการนี้เป็นการเรียนรู้เรื่องชีวิตของพวกเขาเพื่อแก้ไขปัญหของพวกเขา กลุ่มกระบวนการเรียนรู้บางคนเรียกว่าองค์กรชาวบ้าน ปัจจุบันมีเนื้อหา 3 เรื่อง ที่เป็นเรื่องใหญ่ๆ คือ

1. เรื่องการเกษตรที่เป็นเรื่องของชนบท จะมีกลุ่มเล็ก กลุ่มกิจกรรมย่อยสัมพันธ์กับเรื่องเกษตร โดยรัฐและเอกชนเข้าไปเสริมให้เกิดการเรียนรู้ มีการรวมกลุ่ม มีการระดมทุนต่อสู้ปัญหา
2. เรื่องเศรษฐกิจ ตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มอาชีพต่างๆ
3. เรื่องคุณภาพชีวิต เกิดจากกาที่กระทรวงสาธารณสุขหรืออีกหลายฝ่ายเข้าไปเสริมสำหรับรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบทที่ผ่านมามีกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบทในแนวนอน รูปแบบต่างๆ ดังนี้

กรณีที่เกษตรกรมาพบกันเอง เป็นการเชื่อมความรู้ระหว่างพวกที่เป็นปัญญาชนด้วยกัน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือพระมาพบกัน

กรณีที่มิ้นักวิชาการลงไปคุยกับผู้นำชุมชน แล้วเกิดกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ขึ้น บางเรื่องเอามาเป็นนโยบายแล้ว เช่น ป่าชุมชน เรื่องเกษตรผสมผสาน

กรณีที่มีสถาบันภายนอกเข้ามาเสริม เช่น สถาบันวิจัยและพัฒนา สถาบันการศึกษาทำการวิจัยเก็บข้อมูลรอบตัวของผู้นำที่มีลักษณะเป็นแม่ข่าย ส่งเสริมความเป็นปัญญาชนของเขาและขยายการเรียนรู้ที่ทำให้ผู้อยู่ภายใต้เครือข่ายเข้มแข็งขึ้น โดยผ่านกลไกของเครือข่าย สายความเชื่อ สายเครือญาติ สายกิจกรรม สายปัญหาาร่วม และสายจัดตั้งกระบวนการเชื่อมผู้นำเข้าด้วยกัน และเกิดทางเลือกในการแก้ปัญหาและการพัฒนาขึ้น

ขันธ์ วรรณะภูติ (2537: 18-23) ได้เสนอแนะกรอบคิดในการศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ว่าในการพิจารณาระบบเครือข่ายการเรียนรู้จะต้องพิจารณา 2 ประเด็น คือ

1. หลักการแนวคิดของเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวข้องกับหรือสัมพันธ์กับเครือข่ายสังคม

เครือข่ายการเรียนรู้ได้ไปตามความสัมพันธ์ของครอบครัว ญาติ กลุ่มองค์กร หรือสถาบันหรือการดำเนินชีวิตที่มีพื้นฐานร่วมกัน ปัญหาาร่วมกัน หรือมีกิจกรรมร่วมกัน

เครือข่ายการเรียนรู้มีแม่ข่าย ซึ่งอาจมีแม่ข่ายเดียวหรือแม่ข่ายเชิงซ้อน(แม่ข่ายหลายอัน)

โดยมีส่วนประกอบของแม่ข่าย 3 ประการ คือ

- มีภูมิปัญญาในการวิเคราะห์
- มีคุณธรรม
- แม่ข่ายอาจเป็นบุคคลกลุ่มองค์กรหรือสถาบัน

ลักษณะของแม่ข่ายอาจมีความรู้ ความชำนาญ เฉพาะด้านและมีความสัมพันธ์บน

พื้นฐานความเสมอระหว่างกัน

เครือข่ายการเรียนรู้บนวิถีชีวิตหรือปฏิบัติการทางสังคม(สภาวิสัย) เช่น เขาดำเนินชีวิตอย่างไร มีความสัมพันธ์กับใครซึ่งสะท้อนถึงโครงการ ค่านิยม ที่สะท้อนในประเด็นในประเด็นคำถามที่ว่าคนทำอะไรมีการดำเนินชีวิตการปฏิบัติทางสังคมในฐานะที่เป็น

- ฐานะในการดำเนินชีวิต
- สาระ เนื้อหาที่ดำเนินชีวิต
- เป้าหมาย ที่มีจุดหมายในการดำเนินชีวิต
- ทางเลือกที่เกิดจากการสรุปทเรียน

2. องค์ประกอบเครือข่ายการเรียนรู้

องค์ความรู้แบ่งได้เป็น 2 ด้าน คือ

- ลักษณะของความรู้มีลักษณะทวีลักษณะระหว่าง ความรู้ของปัจเจก เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง และความรู้ของกลุ่ม/องค์กร-สถาบัน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

- ระดับเนื้อหาประกอบด้วย ปัญหาในเชิงสังเคราะห์ ควบคู่ไปกับคุณธรรมและปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้

- ลักษณะการเรียนรู้มี 2 ลักษณะ คือ

1) การเรียนรู้แบบดั้งเดิม เป็นการเรียนรู้ในมิติทางวัฒนธรรม เช่น การเรียนรู้โดยผ่าน พิธีกรรม คติธรรม การบอกเล่า เพลงชาวนบ้าน และนิทาน เป็นต้น และการเรียนรู้จากประสบการณ์ ชีวิตหรือประสบการณ์จากผู้อื่น

2) การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับภายนอก เช่น นักวิชาการ นักพัฒนา จากภาครัฐและเอกชน โดยผ่านเวทีชาวนบ้าน การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยน การอบรมในรูปแบบต่างๆ

- ขั้นตอนการเรียนรู้ มี 3 ระดับ คือ

1) ขั้นตอนการคิดได้

2) ขั้นตอนการแสวงหาความรู้

3) ขั้นตอนการนำไปใช้

ซึ่ง ชัยยันต์ วรรณนะภูติ ยังได้สรุปไว้ว่า เครื่องข่ายการเรียนรู้เป็นวิถีชีวิตที่เกิดจากการสรุปทบทเรียน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ได้เกิดจากบุคคลเพียงคนเดียวหรือปัจเจกบุคคล แต่ต้องเป็นไปในลักษณะกลุ่ม หรือมีพื้นฐานสังคมที่จะทำให้เกิดพลังหรืออำนาจในการต่อรอง

อภิชาติ พันธเสน (2539: 45) กล่าวว่าเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ ความสามารถ ช่วยการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในส่วนที่ขาดแคลนอยู่ โดยมีฐานคิดว่า ไม่มีใครคนใดคนหนึ่ง หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง เป็นผู้ผูกขาดแต่เพียงผู้เดียว ความรู้เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน

นอกจากนั้น อภิญา เวชชัย (2540) ได้เสนอแนะว่า การสร้างเครือข่ายควรมีเป้าหมาย ดังนี้

1) เพื่อขยายวงความสัมพันธ์ให้กว้างขวางขึ้น เพื่อนำไปสู่การขยายกิจกรรม ขยายความช่วยเหลือเกื้อกูลที่มีต่อกัน ตลอดจนพัฒนาศักยภาพของแต่ละองค์กรให้แสดงบทบาท ทั้ง “ผู้ให้” และ “ผู้รับ” อย่างเหมาะสม

2) เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน โดยผ่านการคิดต่อกัน โดยตรงระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่างๆ ที่เข้าร่วมในเครือข่าย

3) เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางวัตถุแก่กัน และเป็นการแบ่งปันทรัพยากรให้แก่กลุ่มที่ด้อยโอกาสกว่า

4) เพื่อประโยชน์ในการรวบรวมและเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลระหว่างองค์กร

5) เพื่อเป็นแหล่งสำหรับการทำงาน การสนับสนุนต่างๆ เพื่อจะนำไปปฏิบัติ เป็นกิจกรรมของตนเอง และยังทำให้เกิดการรวมหมู่ที่มีอิทธิพลมากกว่าองค์กรแต่ละองค์กร อย่างมากมาย

6) เป็นเวทีสำหรับการปฏิบัติงานร่วมในพื้นที่

7) เพื่อรวมตัวกันนำประเด็นปัญหาหรือเรียนสู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือนำไปสู่ การเสนอหรือผลักดันนโยบายที่เหมาะสมมากกว่าเดิม

- การบริหารจัดการเครือข่าย

ขนิษฐา กาญจนรังษิณนท์ (2547) ให้ความเห็นว่า การบริหารงานของเครือข่ายที่ จะทำให้เครือข่ายมีความเติบโตและยั่งยืนต้องให้ความสำคัญใน 3 เรื่อง คือ

1) เครือข่ายจะจัดการให้มีการแลกเปลี่ยนอะไรระหว่างสมาชิก จะแลกเปลี่ยนกัน อย่างไร แลกเปลี่ยนเพื่ออะไร ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์ ประโยชน์ที่ได้มีคุณค่าเพียงใดสำหรับสมาชิก

2) เครือข่ายจะจัดการให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกอย่างไร เรื่องอะไรที่ ควรจะมีการติดต่อสื่อสาร จะใช้สื่อประเภทใดในการสื่อสาร สื่อที่สื่อมีความหมายต่อสมาชิก หรือไม่ อย่างไร ความถี่ในการติดต่อสื่อสารมีมากน้อยแค่ไหน

3) เครือข่ายจะจัดการให้ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกเป็นไปในทิศทาง ใดเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ มีรูปแบบหรือไร้รูปแบบ เอื้ออาทรหรือทำตามหน้าที่ ผูกพันเป็น เจ้าของร่วมหรือเป็นเพียงผู้ถือหุ้นและรับกำไร ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกมีขอบเขตถึงไหนแค่ ด้วแทนหรือสมาชิกกลุ่ม

- ปัญหาของเครือข่าย

ปัญหาในการทำงานลักษณะเครือข่ายสามารถแบ่งเป็น 2 ระดับ (นฤมล นิราทร, 2543) ได้แก่

1) ปัญหาการดำเนินงานภายใน ความแตกต่างในด้านวัฒนธรรมในการทำงาน ระหว่างเครือข่าย ความแตกต่างทั้งในด้านบุคลิกภาพ ความรู้ความสามารถระหว่างบุคคลที่มาร่วม เป็นเครือข่าย ปัญหาที่มักพบในการทำงานประการแรก ได้แก่ การแบ่งหน้าที่ในการทำงานเครือข่าย เนื่องจากสมาชิกทุกคนมีงานประจำอยู่ ไม่มีใครต้องพึ่งพิงเครือข่ายจึงทำให้เครือข่ายอาจไม่มีผลใน การเคลื่อนไหวหรือทำกิจกรรมเท่าที่ควร ประการที่สองเป็นปัญหาเรื่องความสามารถในการบริหารจัดการเครือข่ายโดยเฉพาะเรื่องการประชุมงาน ส่วนปัญหาอื่นๆ เช่น การขาดทุนเพื่อการดำเนิน กิจกรรม ไม่มีทุนสนับสนุนและขาดวิธีการประเมินผลเครือข่าย ฯลฯ

2) ปัญหาของเครือข่ายในภาพรวม ปัญหาที่พบ ได้แก่ เครือข่ายมุ่งเน้นความสำเร็จมากเกินไป ทำให้มองข้ามความสำคัญของการเรียนรู้และสร้างประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน ประการที่สอง เครือข่ายขาดความชัดเจนในกระบวนการทำงาน ขาดความสามารถในการมองสภาพการณ์ทั้งในระดับลึกและระดับกว้างและขาดการทำงานอย่างต่อเนื่อง ประการที่สาม ขาดแนวร่วมในการทำงาน เนื่องจากเครือข่ายที่จะสามารถทำงานบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ต้องมีแนวร่วมที่หลากหลาย มิใช่เฉพาะองค์กรประเภทเดียวกันเท่านั้นแต่ต้องมีแนวร่วมในระดับกว้าง เช่น นักวิชาการและสื่อต่างๆและประการที่สี่ เครือข่ายขาดผู้นำที่มีความสามารถและมีวิสัยทัศน์

ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาของเครือข่ายที่ Starkey (1997) พบมีหลายประการดังนี้

1) เครือข่ายที่ไม่มีทิศทางวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนยากที่จะพัฒนากิจกรรมของเครือข่ายให้ตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้อย่างต่อเนื่อง

2) เครือข่ายที่มีสมาชิกหลากหลายประเภทหรือมีความแตกต่างกันมากระหว่างฐานะขนาดความเข้มแข็งและสถานภาพอื่นๆ ของสมาชิก หน่วยงานใหญ่มีทรัพยากรมากและสถาบันที่เจ้าหน้าที่มีการศึกษาสูง เชื่อมั่นในตัวเองมีแนวโน้มที่จะครอบงำองค์กรที่มีขนาดเล็กกว่า

3) การรวมศูนย์เกิดขึ้นเมื่อผู้ประสานงานของเครือข่าย เลขาธุการ คณะทำงาน และคณะกรรมการ เริ่มควบคุมและดำเนินการเครือข่ายในนามของตนเอง มากกว่าการประสานงานและอำนวยความสะดวกให้กับกิจกรรมของสมาชิก การตัดสินใจถูกรวมศูนย์และการติดต่อสื่อสารภายในเครือข่ายดำเนินการโดยเลขาธุการ

4) บ่อยครั้งที่เครือข่ายประสบปัญหาเนื่องจากการขาดเงินทุนสำหรับกิจกรรมและการประสานงานภายในเครือข่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการเดินทางเพื่อให้สมาชิกมาร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย ส่วนเครือข่ายที่มีทุนก็มักเกิดความเครียดเนื่องจากปัญหาในการจัดการและจัดสรรค่าใช้จ่ายให้กับสมาชิกให้ทั่วถึง

5) เนื่องจากภายในเครือข่าย ข้อมูลข่าวสารจะแพร่กระจายไประหว่างคนหนึ่งไปให้กับคนอื่นๆ ได้อย่างเสรีทำให้อาจมีการส่งข่าวสารข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เครือข่ายต้องสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยให้คนซักถาม หรือวิพากษ์วิจารณ์เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลข่าวสารภายในเครือข่ายได้

6) เครือข่ายสามารถถูกกระทบจากการแข่งขันของเครือข่าย หรือองค์กรอื่นที่มีงานคาบเกี่ยวกันซึ่งอาจนำไปสู่การร่วมมือกัน แต่ก็อาจนำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุนทรัพยากรและการเพิ่มจำนวนสมาชิกได้เช่นกัน แหล่งทุนสามารถใช้จำนวนเครือข่ายที่มีให้เลือกเป็นข้ออ้างที่จะไม่ให้ทุนสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายที่คล้ายคลึงกัน

7) การแข่งขันระหว่างเครือข่ายที่มีขอบเขตการดำเนินงานเหลื่อมซ้อนกันอาจนำไปสู่ความร่วมมือกันและการช่วงชิงเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุน และการเข้าเป็นสมาชิกได้ในขณะเดียวกัน ทั้งนี้พบว่า การแข่งขันเป็นตัวการสำคัญในการทำลายเครือข่ายที่อยู่ลำดับท้าย ๆ และมีทรัพยากรน้อยอีกด้วย

8) การติดตามและประเมินผลเครือข่ายมีค่อนข้างน้อย เนื่องจากธรรมชาติของเครือข่ายคือความไม่เป็นระบบ และมีโครงสร้างหลวมที่มุ่งเน้นความก้าวหน้าในอนาคตไม่ใช่ประสบการณ์ในอดีต นอกจากนี้ยังพบว่าเป็นการยากที่จะนิยามตัวชี้วัดความสำเร็จของเครือข่ายและคุณลักษณะของผลและประโยชน์ของการสร้างเครือข่ายให้มีความเที่ยง

9) เครือข่ายระดับชาติและเครือข่ายระหว่างประเทศหลายแห่งพบปัญหาอุปสรรคทางการเมืองทำให้มีสภาพที่ไม่มั่นคงและถูกควบคุมอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนข่าวสารและการวิจารณ์รัฐบาล

- ลักษณะความเข้มแข็งของเครือข่าย

ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (2547) ได้กล่าวถึง ลักษณะบ่งชี้เชิงคุณภาพความเข้มแข็งของเครือข่ายไว้ดังนี้

1) สัมพันธภาพ

แม้เพียงคนสองคน ทำงานร่วมกันยังต้องการสัมพันธภาพที่ดีเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้การงานราบรื่น สำหรับการทำงานในคนหมู่มาก อย่างเช่นเครือข่าย ปัจจัยด้านสัมพันธภาพจึงเพิ่มพูนความสำคัญยิ่งขึ้นต่อการนำไปสู่ความสำเร็จของการเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง ถ้าหากสมาชิกมีความเข้าใจและจริงจังในการเข้าร่วมเครือข่ายแล้ว สิ่งที่จะได้ตามมาคือ ความเชื่อมั่น วางใจในเครือข่ายซึ่งจะเป็นพื้นฐานของสัมพันธภาพที่ดีในหมู่สมาชิก การมีสัมพันธภาพที่ดีนี้มีจำเพาะว่าต้องเป็นไปในลักษณะที่คลุกคลีใกล้ชิดกันเท่านั้นจึงจะเรียกว่า สัมพันธภาพที่ดีเพราะเครือข่ายที่สมาชิกอยู่ห่างไกลกันตามสภาพทางภูมิศาสตร์และการสื่อสาร ยังไม่สมบูรณ์พร้อม สมาชิกก็อาจจะไม่สามารถสร้างความใกล้ชิดสนิทสนมกันได้ เหมือนกับเครือข่ายที่สมาชิกอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน เช่น ที่อยู่ในตำบลหรือในจังหวัดเดียวกัน แต่เครือข่ายที่มีข้อจำกัดดังกล่าวก็ยังคงสามารถสร้างสัมพันธภาพที่ดีได้ในลักษณะของความกลมเกลียว เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และมีความยึดหยุ่นในความสัมพันธ์ของสมาชิกที่เป็นไปตามธรรมชาติของกลุ่มที่มีความเข้าใจ และความจริงใจเป็นพื้นฐาน

2) ความชัดเจนของเป้าหมาย

การมีเป้าหมายที่ชัดเจนของเครือข่าย สะท้อนให้เห็นความเป็นเอกภาพทางความคิดเห็นในเครือข่ายเป็นเบื้องต้นก่อน ที่จะนำไปสู่เอกภาพในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ดังนั้นความชัดเจนของเป้าหมาย ซึ่งมาจากความคิดเห็นของมวลหมู่สมาชิกจึงสะท้อนถึงความ

เข้มแข็งของเครือข่ายไปด้วยในตัว นอกจากนี้การมีเป้าหมายที่เครือข่ายต้องการบรรลุชัดเจนก็จะ เป็นเสมือนเข็มทิศนำทางให้สมาชิกในเครือข่ายได้เข้าใจตรงกัน และเดินไปในทิศทางเดียวกันโดยไม่หลงใช้เวลาและทรัพยากรกับภารกิจที่ไม่สอดคล้องกับเป้าหมายของเครือข่าย

3) กระบวนการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจ

ด้วยเหตุผลที่ว่า เครือข่ายต้องมีความเป็นประชาธิปไตยซึ่งจะแสดงออกให้ปรากฏได้อย่างชัดเจนในวาระที่จะต้องเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจ หากเครือข่ายได้ให้โอกาสในการเสนอความคิดเห็น และให้สิทธิในการตัดสินใจแก่สมาชิกอย่างเป็นอิสระเต็มที่แล้วย่อม บ่งบอกถึงความเข้มแข็งของการเป็นเครือข่ายในกระบวนการที่ต่างไปจากองค์กรที่มีการฝากอำนาจ สิทธิขาดในการคิดและตัดสินใจไว้กับบุคคลเพียงคนเดียวหรือกับกลุ่มบุคคลใดกลุ่มหนึ่ง ที่มีได้ แสดงถึงโอกาสและสิทธิของสมาชิกทั้งหมด ผลจากการที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจนี้ จะยังเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันของหมู่สมาชิกที่จะเป็น ประโยชน์อย่างยิ่งต่อการระดมสรรพกำลังเมื่อเครือข่ายมีความต้องการ

4) ลักษณะกิจกรรม และความต่อเนื่อง

ที่ผ่านมาพบว่า มีการจัดกิจกรรมที่ระบุว่าเป็นกิจกรรมเครือข่ายโดยที่มีหน่วยงาน เจ้าภาพเป็นผู้จัดให้ภาคีสมาชิกได้มาพบปะกันอยู่ในหลายๆ เวทีซึ่งอาจเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้าง เครือข่าย แต่หลังจากนั้นเครือข่ายที่จะมีความเข้มแข็งอยู่ได้ด้วยตนเองจะต้องพยายามพัฒนาไปสู่ การคิดและดำเนินกิจกรรมด้วยเครือข่ายเองเป็นหลัก โดยไม่ต้องรอว่าจะมีผู้มาจัดการให้ จึงจะเกิด กิจกรรมของเครือข่ายได้ ซึ่งเป็นลักษณะของการพึ่งพิงภายนอกที่ไม่ใช่การอยู่ได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ ความสม่ำเสมอต่อเนื่องของกิจกรรมก็เป็นสิ่งที่ช่วยบอกถึงความเข้มแข็งของเครือข่าย เข้มแข็งด้วย เช่นกัน

5) แหล่งของทรัพยากร/ศักยภาพ

ตราบใดที่เครือข่ายยังต้องรอคอยผู้รู้และทรัพยากรจากภายนอก ตราบนั้นเครือข่าย ก็จะไม่ได้ชื่อว่าอยู่ได้ด้วยตนเอง ดังนั้นการที่เครือข่ายสามารถแสวงหาและดึงศักยภาพ/ทรัพยากรที่มีอยู่ภายใต้เครือข่ายมาใช้ได้มากเพียงไร ความเข้มแข็งของเครือข่ายก็เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น เพราะการ กระทำเช่นนี้นอกจากแสดงถึงการพึ่งพาตนเองได้แล้ว จะยังเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับสิ่งที่สมาชิก เป็นและที่เครือข่ายมีอยู่อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามควรเข้าใจตรงกันว่า การแสวงหาศักยภาพ/ทรัพยากร จากภายในนี้ มิได้หมายความว่าเครือข่ายจะปฏิเสธการสนับสนุนจากภายนอก โดยสิ้นเชิง เพียงแต่ ให้สมาชิกทุกคนตระหนักว่า เครือข่ายต้องมุ่งพึ่งพาตนเองก่อนนึกถึงการช่วยเหลือจากภายนอก

6) การเรียนรู้และนวัตกรรม

แม้ว่าจำนวนของสมาชิกในเครือข่าย จะทำให้เห็นภาพของขนาดเครือข่ายในเชิงปริมาณ แต่ความเข้มแข็งของเครือข่ายต้องดูที่คุณภาพประกอบและเป็นคุณภาพที่มีความหมายมากกว่าเป็นเพียงการรวบรวมเชิงปริมาณหมายถึงว่า ความหลากหลายที่มารวมกันของสมาชิกควรก่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่สามารถนำไปสู่การพัฒนาจนเกิดการสร้างสรรค์นวัตกรรมตามมา คุณภาพใหม่ที่เกิดขึ้นนี้จึงอาจเป็นสิ่งที่เหล่านักวิชาการ เกิดเป็นการเรียนรู้ขึ้นในตนเอง อันเป็นผลจากการมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มหรืออาจเป็นผลปรากฏรูปธรรมในกิจกรรมที่มีพัฒนาการไปเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงการเป็นนวัตกรรมต้นแบบให้กับผู้อื่นต่อไป

กล่าวโดยสรุปเครือข่าย เป็นกระบวนการทำงานที่มีการเชื่อมโยงประสานงานระหว่างบุคคล องค์กรหน่วยงานต่างๆ ที่มีฐานที่ตั้งอยู่บนวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเดียวกันและด้วยปรัชญาการอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่สมาชิก โดยเห็นคุณค่าของสมาชิกทุกคนทุกหน่วยเสมอกัน สามารถสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างภาคีสมาชิกในแนวราบที่อาศัยความเข้าใจและความจริงใจเป็นกลไกให้เกิดการขับเคลื่อนของเครือข่าย อย่างไรก็ตามในการทำงานใดๆ ก็ตามย่อมประสบปัญหาและอุปสรรค ซึ่งปัญหาในการดำเนินงานของเครือข่ายหลักๆ ก็คือ การขาดเงินทุนสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมให้ต่อเนื่อง การขาดความชัดเจนในกระบวนการทำงานตลอดจนผู้นำที่มีความสามารถและมีวิสัยทัศน์ เป็นต้น

2.3 สรุปแนวความคิดและทฤษฎี

จากแนวความคิดและทฤษฎีที่ได้นำเสนอคือแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนและแนวคิดเครือข่ายชุมชนกับการพัฒนา สามารถสรุปแนวความคิดและทฤษฎีที่นำมาอธิบายแนวทางการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานเครือข่ายชุมชนป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด กรณีศึกษา เครือข่ายชุมชนอีสานล้านนา จังหวัดเชียงราย ได้ดังนี้

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นแนวความคิดที่เชื่อในกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความมีส่วนร่วมที่เกิดจากบุคคล ประชาชนในชุมชนหรือสังคมเพื่อให้สอดคล้องและพร้อมรับภายใต้ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 และการเอื้อต่อรัฐธรรมนูญที่มุ่งเจตนาสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ให้คนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 ที่มีเป้าหมายในการกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ชุมชน การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการใช้ความคิด ความเชื่อและเหตุผลทำให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่โดยเริ่มตั้งแต่การรับรู้ถึงสภาพปัญหา ความต้องการและการเรียนรู้ในการดำเนินงานหรือ

การสร้างแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาร่วมทั้งลงมือปฏิบัติ นับได้ว่าเป็นส่วนในการสร้างความมีส่วนร่วมในชุมชน ซึ่งสามารถสรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ดังนี้

1) การมีส่วนร่วม โดยตรง โดยผ่านองค์กรที่จัดตั้งโดยประชาชนเอง เช่น เครือข่าย กลุ่มต่างๆในชุมชน เป็นต้น

2) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม โดยผ่านองค์กร ผู้แทนประชาชนคณะกรรมการของเครือข่าย กลุ่มต่างๆหรือชุมชน เป็นต้น

ดังนั้นพัฒนาการของการมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชนนั้น เป็นกระบวนการเรียนรู้ (Learning) ที่เกิดจากบุคคลและในขณะเดียวกันการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยการสร้างความมีส่วนร่วมของคนในชุมชนหรือในพื้นที่ดำเนินงานของเครือข่าย โดยชุมชนมีบทบาทในการจัดการตนเอง (Community Management) ทั้งนี้กระบวนการที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน เครือข่ายนั้นถูกยกระดับจากการเรียนรู้เป็นการปฏิบัติงานที่เป็นระบบมีการเคลื่อนตัวในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กันในเชิงกลุ่มหรือเครือข่าย และพร้อมที่จะพัฒนาไปสู่การพัฒนาโครงการหรือการดำเนินกิจกรรมและการสรุปบทเรียน ซึ่งมีส่วนที่สำคัญดังต่อไปนี้

1) การมีโครงการชุมชน (project) ซึ่งระบุว่าในโครงการชุมชนจะทำอะไรเพื่อแก้ปัญหาอะไร (What) ใครจะทำ (Who) ทำที่ไหน (Where) ทำเมื่อไร (When) และทำอย่างไร (How) เพื่อเป็นการจัดกระบวนการเตรียมการเพื่อการดำเนินการ

2) การมีทุนมนุษย์และผู้นำที่ดีซึ่งมีมิติทางความรู้และความสามารถ ซึ่งคือการขยายตัวของสมาชิกและการสืบทอดการทำงาน และการพัฒนาเชิงคุณภาพเนื่องจากมีผู้นำที่มีประสิทธิภาพและเข้าใจกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน

3) บทบาทของกิจกรรม ต้องสัมพันธ์กันในเชิงคุณภาพและปริมาณ ซึ่งสามารถสะท้อนถึงการแก้ไข ที่ตรงกับปัญหาในชุมชนอย่างแท้จริงและเป็นการแก้ไขปัญหาที่อิงกับกระแสนิยมในสังคมแต่ต้องมาจากความต้องการความสมาชิกในชุมชนว่าจะป็นกิจกรรมที่แก้ไขได้จริง

4) สถานภาพขององค์กรประชาชน คือการยอมรับจากภายในและภายนอกชุมชนมากน้อยแค่ไหน เพื่อเป็นการประเมินการยอมรับและสร้างอำนาจอันชอบธรรมจากทุกฝ่ายของสังคมทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน

5) การขยายตัวในการเป็นเครือข่าย เพื่อเกิดการพึ่งพาอาศัยกันทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ องค์ความรู้ การแสวงหาทุนและการเชื่อมประสานงานรวมทั้งเป็นการสร้างอำนาจในการเจรจาต่อรองกับสถาบันต่างๆในสังคมอีกด้วย

2.4 วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้สำรวจวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นกรอบความเข้าใจเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดำเนินงานเครือข่ายชุมชนป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด กรณีศึกษาเครือข่ายชุมชนอีสานล้านนา จังหวัดเชียงราย แม้จะยังไม่มีการศึกษาในเรื่องนี้โดยตรงมาก่อน แต่มีงานวิจัยหลายเรื่องที่สามารถนำบางส่วนมาสนับสนุนเทียบเคียงการศึกษาวิจัยครั้งนี้ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

อนก นาคะบุตร (2537) ได้เสนอทิศทางการใหม่ ในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดโดยองค์กรชุมชน โดยมุ่งเน้นกระตุ้นและพัฒนา“ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน” เน้นให้ผู้นำและสมาชิกทั้งชุมชนเข้าร่วมกระบวนการคิด-พูด ทำร่วมกันการพบว่าปัญหายาเสพติดเป็นปัญหาของทั้งชุมชนควบคู่การมี “สำนึก” ในการต่อสู้กับปัญหายาเสพติดอย่างมีส่วนร่วมของทั้งชุมชน พร้อมการมี“สติปัญญา” ในการปฏิบัติงานที่สอดคล้อง คือกระบวนการสร้าง“ภูมิทัศน์ทางานของชุมชน” ต่อการเผชิญหน้าระยะยาวต่อปัญหายาเสพติดที่กำลังรุนแรงและระบาดมากขึ้น

บัณฑิร อ่อนดำ (2539: 147 อ้างใน อุบล ทุมธรรม 2545: 27) ได้นำเสนอว่าการแก้ไขปัญหายาเสพติดในระดับชุมชน ที่เน้นบทบาทของชุมชนและระบบกลไกของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เอื้ออำนวยต่อการแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชน ศึกษากรณีภาคเหนือ พบว่า ชุมชนบ้านแม่หลุและแม่จะปูลวง เป็นชุมชนที่ตื่นตัวและมีความเข้มแข็งในการร่วมกันลงมือทำจะมีภูมิทัศน์ทางานของยาเสพติดสูงและยังยืนต่อการปลอดยาเสพติด ในขณะที่บ้านปางทางสะลงและชุมชนระแงง มีความเข้มแข็งเฉพาะผู้นำทางการและบางกลุ่มพัฒนา ผลสำเร็จและความยั่งยืนของการจัดการปัญหายาเสพติดจึงได้ผลน้อย และสองหมู่บ้านที่ปลอดจากยาเสพติด องค์กรชุมชนทั้งผู้นำทางการและผู้นำทางธรรมชาติ มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน โดยความเห็นชอบของประชามหมู่บ้านที่ประกอบด้วย กลุ่มกิจกรรมพัฒนาและผู้นำที่หลากหลายโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐวางบทบาทไม่เข้ามาตัดสินใจและดำเนินการภารกิจแทนชาวบ้าน ตลอดจนปรับบทบาทเป็นผู้สนับสนุน ให้ข้อมูลและใช้อำนาจกดดันผู้ค้ายาเสพติดในกรณีที่เป็น

เศรษฐา เศรษฐีฐร (2541: 75) ได้นำเสนอมิติใหม่ของการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด แพร่ระบาดของยาเสพติด ในหลักเกณฑ์ที่สำคัญ 4 ประการ คือ

หลักการที่ 1 การให้บทบาทของชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหายาโดยให้ความสำคัญต่อองค์กรชุมชน

หลักการที่ 2 การทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานของทางราชการกับองค์กรชุมชนในลักษณะของคณะทำงาน

หลักการที่ 3 ผสมผสานมาตรการในทุก ๆ ด้าน ทั้งป้องกันปราบปรามบำบัดรักษาฟื้นฟูสภาพผู้ติดยาเสพติดอย่างครบวงจรในพื้นที่

หลักการที่ 4 เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ตั้งแต่แรกไปจนถึงขั้นตอนสุดท้าย เพื่อให้เกิดความเป็นเจ้าของปัญหาและจะต้องร่วมมือกัน

อุบล หมดธรรม (2545) ได้ทำการศึกษาเรื่องกลไกทางสังคมที่มีศักยภาพในการป้องกันการแพร่ระบาดของยาเสพติดในชุมชน ซึ่งพบว่ากลไกทางสังคมที่มีศักยภาพและใช้ได้ผลมากที่สุดคือความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ชุมชนจะช่วยกันควบคุมพฤติกรรมสมาชิกของชุมชนไม่ให้มีการกระทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม เช่น การชู้ชิบนิินทา ซึ่งเป็นการแสดงว่าชุมชนไม่ยอมรับกลไกที่สำคัญรองลงมาคือการอบรมบ่มนิสัย เลี้ยงดู ของครอบครัวเพื่อให้เป็นสมาชิกที่ดีของครัวเรือนและสังคม เพื่อให้เกิดสำนึกที่จะประพฤติปฏิบัติให้เป็นที่ยอมรับของสังคม แต่กลไกนี้จะสามารถใช้เฉพาะครอบครัวของตนเท่านั้น การป้องกันในระดับชุมชน วิธีชีวิตจึงเป็นกลไกที่มีศักยภาพมากกว่ากลไกทางสังคมอื่นๆ ที่มีส่วนในการป้องกันปัญหาเสพติด ก็เป็นเพียงการทำงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมา

จากบทความ“การแก้ไขปัญหาเจ้าหน้าที่รัฐหรือการมีส่วนร่วมของทุกส่วนในชุมชน” (ยุทธศาสตร์สร้างสรรค์พลังแผ่นดินเพื่อการพัฒนาประเทศ, 2546: 129) ได้นำเสนอถึงการให้ความเชื่อมั่นในการแก้ไขปัญหาเสพติดกับกระบวนการที่เป็นไปตามลักษณะความสัมพันธ์แบบชุมชน ซึ่งเริ่มจากการให้คุณค่าของชาวบ้านว่า มีองค์ความรู้ในการจัดการปัญหาของชุมชน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่คิดเป็น แต่ไม่มีโอกาสแสดงออก การจัดเวทีใหญ่ๆ มีแต่แบบที่เป็นทางการ เมื่อเป็นทางการก็มักจะไม่ได้ข้อมูลที่ชัดเจน เนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงปัญหาได้ องค์ความรู้ที่ได้ก็จะไม่ลึกซึ้งแท้จริง เพราะชาวบ้านจะมองว่าเวทีที่เป็นทางการ ทำไปเพื่อใช้งบประมาณที่ได้มาเท่านั้น โดยการเกิดองค์ความรู้ที่แท้จริงนั้นต้องเกิดจากเวทีที่ไม่เป็นทางการ ลักษณะเวทีที่ดูไม่เป็นทางการมาก เช่น เวทีของคนเคยติดยาและค้ายา ให้เขาพูดคุยกันว่าทำไมถึงเลิกได้หรือเวทีของคนที่ยังเลิกไม่ได้ให้ลองคิดหาทางออกกันเองแล้วเอามาเสนอ ซึ่งเกิดการสะท้อนให้เห็นซึ่งจะเป็นกระบวนการแก้ไขปัญหาที่ตรงกว่าการทำในลักษณะที่คิดแทนเขา

พลเดช ปิ่นประทีป (2546: 6) นำเสนอในบทความเรื่องนั้บถอยหลังประกาศชัยชนะยาเสพติดเพื่อในหลวง ถึงบทบาทการแก้ไขปัญหาเสพติดจากชุมชนว่าในความเป็นจริงยังพบว่ายาเสพติดสามารถซ้อหากันได้อยู่ แม้ว่าจะซ้อยากขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนเมืองใหญ่ๆ ทั่วประเทศ ขบวนการชุมชนเข้มแข็งที่ร่วมกันดักทอเชื่อมโยงเข้ามาทั่วแผ่นดิน เพื่อช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่และเฝ้าระวังชุมชนของตนเอง ยังมีความเข้มแข็งในเชิงคุณภาพได้ไม่ครอบคลุมพอที่จะวางใจได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนเมือง กระบวนการในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของ

ชุมชนนั้น เป็นกระบวนการที่ต้องใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพอย่างค่อยเป็นค่อยไป จะใช้สั่งการให้เข้มแข็งโดยรวดเร็วไม่น่าเป็นไปได้ ยิ่งชุมชนเมืองโดยส่วนใหญ่มักจะเป็นชุมชนที่ถูกทำให้อ่อนแออย่างต่อเนื่องจากภาวะแวดล้อมของการพัฒนาประเทศในช่วงเวลาที่ผ่านมายาวนาน หลายทศวรรษก็ยังคงต้องการเวลามากน้อย ดังนั้นงานพลังชุมชน-พลังแผ่นดินซึ่งภาคประชาสังคมและภาครัฐร่วมมือกันดำเนินการในช่วงที่ผ่านมาจะต้องมีวิถีทางการดำเนินงานต่อไปอย่างเข้มแข็งเป็นพิเศษในพื้นที่เมืองและชุมชนเมืองทุกแห่งทั่วประเทศ

ภิญโญ ทองชัย (2546) ได้นำเสนอว่าสำนักงาน ป.ป.ส. ได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่สองภาคส่วนต้องร่วมมือกันเนื่องจากภาครัฐจัดการปัญหาเสพติดได้รวดเร็ว แต่ไม่ยั่งยืน ไม่ต่อเนื่อง เพราะชาวบ้านจะคิดพึ่งพาแต่ราชการ ไม่ได้คิดเองทำเอง ส่วนชุมชนทำได้ช้าแต่เข้มแข็ง การแก้ไขปัญหายาเสพติดจะให้เป็นที่หน้าทีของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งคงสำเร็จยาก จึงน่าจะร่วมมือโดยใช้กลไกรัฐในบางเรื่อง เช่น การขจัดผู้มีอิทธิพล การบำบัดผู้ติดหนัก เป็นต้น ส่วนอะไรที่ชุมชนถนัด เช่น การทำความเข้าใจ การติดตามดูแล การเฝ้าระวังในพื้นที่ ซึ่งเป็นเรื่องที่ชุมชนทำได้ดี ก็ให้เป็นบทบาทของชุมชนที่จะทำ

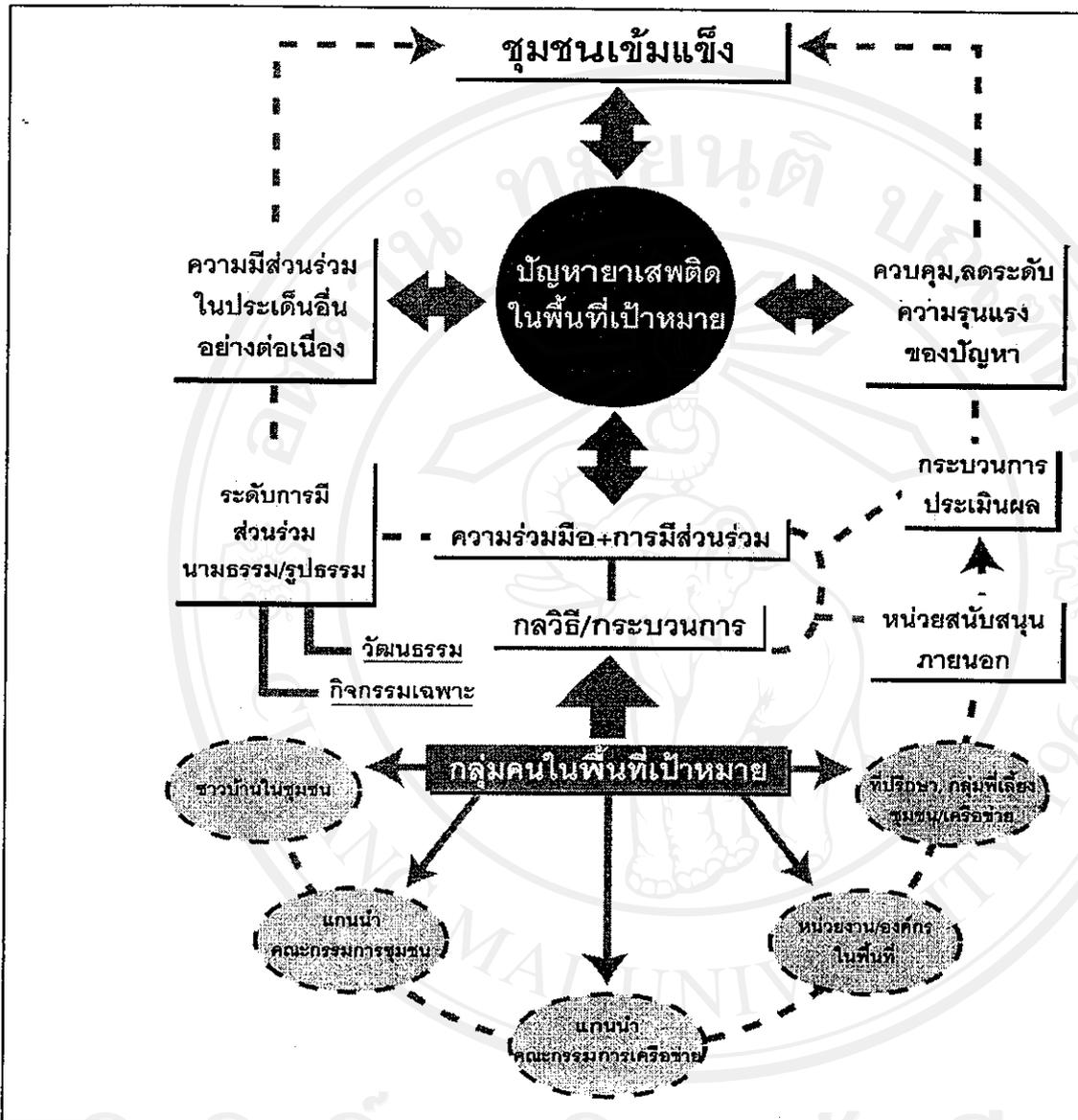
คำนูลย์ สิทธิสมาน (2547: 8) ได้นำเสนอในบทความเรื่องยาเสพติดจะกลับมาว่าจำเป็นต้องมีการทบทวนปัญหายาเสพติดกันไม่เฉพาะแต่ในรายละเอียดของแผนปฏิบัติ หากแต่จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนในระดับกระบวนทัศน์ (Paradigm) ด้วยซึ่งคำนูลย์สรุปว่าไม่ว่าจะมีแผนคึกคักสักเพียงใด แต่หากยังไม่ถึงขนาดปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์หรือ Paradigm Shift เพื่อปรับทิศการพัฒนาประเทศครั้งสำคัญ ความคึกคักแข็งขันนั้นก็จะยังเป็นเพียงรูปแบบที่ดูงานชั่วครั้งชั่วคราวไม่อาจแก้ปัญหาที่ฐานรากได้ การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในที่นี้หมายถึงการเปลี่ยนจากการประหารชีวิตผู้คน (การฆ่าตัดตอน) มาเป็นการประหารชีวิตระบบสังคม ซึ่งจะเป็นการแก้ปัญหาที่ยั่งยืนซึ่งก็คือการสร้างชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจชุมชนเนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมา (ลัทธิบริโภคนิยม) ได้ทำลายชุมชนทำลายชนบท ทำลายครอบครัว ในความหมายที่แท้จริงและการทำลายสร้างยาเสพติดขึ้นมาทีละน้อย โดยไม่ใช่ด้วยยา หากแต่เป็นจิตใจว่าเหว่ เหงาหงอย เสรีเสรีของผู้นั้นจำนวนมากที่ไม่ประสบความสำเร็จในระบบแพ้คัดออก ระบบเป๊ะเจี๊ยะ ระบบธนราธิปไตย น้ำใจมลายหายสูญ คุณธรรม ตะวันออกถอยร่นให้กับบริโภคนิยมตะวันตกที่เป็นเหมือนศาสนาใหม่ ซึ่งต่อให้การประหารชีวิต พ่อค้ายา ผู้ผลิตยา ไม่ว่าจะหรือไทย ให้ได้หมด 100 เปอร์เซ็นต์ แต่ถ้ายังคงไว้ชีวิตระบบสังคมอันเป็นรากฐานที่มาไว้ อีกไม่นานก็จะเกิดพ่อค้ายากลุ่มใหม่ ผู้ผลิตยากลุ่มใหม่ การรักษาโดยวิธีธรรมชาติ คือ การทำสังคมให้เข้มแข็ง สังคมจะเข้มแข็งไม่ได้หากปราศจากระบบเศรษฐกิจชุมชน

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ในลักษณะเครือข่ายว่าเป็นองค์กรในการดำเนินงานที่มีศักยภาพและมีความชอบธรรมในการดำเนินงานทั้งนี้เนื่องจากปัญหายาเสพติดเป็นปัญหาที่เกิดขึ้น ภายในชุมชนและคนในชุมชนเป็นผู้รู้ปัญหาดีที่สุดพร้อมทั้งมีแนวทางการแก้ไข ดังนั้นจำเป็นต้องมีการพัฒนาคุณภาพของเครือข่ายประชาชนให้มีประสิทธิภาพทั้งรูปแบบองค์กร โครงสร้างการทำงาน กลไกและเทคนิคการทำงานซึ่งเชื่อว่าจะเป็นการป้องกันปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติด

2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

ภาพที่ 2.1

กลไกการดำเนินงานสร้างความมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชนอีสานล้านนา